

ідеології соціального натуралізму. Усе інше, в тому числі держава й Конституція, — то лише інструменти для реалізації цієї гарантії. Нова соціальна доктрина України має спиратися на цю ідею.

Та Велика Соціальна Драма розгорнулася сьогодні на теренах України певною мірою через відсутність прогресивної ідеології для забезпечення соціального прогресу в країні. Власне псевдоідеологія, що наразі експлуатується в Україні, вигідна лише для політичних зловживань. Зокрема, спотворено ліберальну ідею в антисуспільних інтересах. Лібералізм перетворюється на псевдолібералізм, який стає ідейним підґрунтям зловживань свободою, тобто для всездозволеності. Для протидії псевдолібералізму в Україні слід звернутися до соціального натуралізму, у світлі якого свобода для народу — це свобода жити у злагоді із законами соціальної природи, тобто з природними законами політики, економіки, права, моралі тощо, а не керуючись у суспільній практиці соціальною сваволею і соціальними ілюзіями, як це є наразі в Україні. Справжня (а не ілюзорна!) свобода неможлива без поєднання з соціальною культурою людей. **Свобода без культури — це сваволя, тобто псевдосвобода!**

Без розвитку соціальної культури громадян України, що ґрунтується на ідеології соціального натуралізму, неможливою є інтеграція України в сучасну Європу, політика, економіка, право, мораль якої ґрунтуються на соціальних цінностях, сформульованих в ідеології Просвітництва XVII—XVIII століть, зокрема на ідеї природного права, покладеній в основу доктрини прав людини. Очевидно також, що свобода в європейській соціальній доктрині і соціальній практиці не отожднюється з усездозволеністю, бо поєднується з соціальною культурою громадян, яка протистоїть соціальній сваволі та соціальним ілюзіям.

Це лише деякі аспекти ролі, яку має відігравати ідеологія соціального натуралізму в забезпеченні соціального прогресу українського суспільства. Критерій «природності — протиприродності» соціальних явищ, що впливає з ідеології соціального натуралізму, має стати методологічним інструментом для нової соціальної доктрини й соціальної практики. Для озброєння людей цим інструментом потрібно розвивати в Україні Новітнє Просвітництво, яке розвивало б у сучасному контексті ідею «природних законів суспільного життя людей», запропоновану ідеологами епохи Просвітництва XVII—XVIII століть.

Громадянське суспільство в умовах трансформації системи цінностей: між демократизацією та дегуманізацією (на прикладі зоозахисних реалій України та Євросоюзу)

Тетяна МЕТЕЛЬОВА,
кандидат філософських наук, доцент,
старший науковий співробітник
Державної установи «Інститут
всесвітньої історії НАН України»

Нинішня проблемність в Україні (як, утім, практично в усіх посттоталітарних країнах) взаємин структур громадянського суспільства з державними, що подеколи набуває контрпродуктивного характеру й переростає в протистояння, ще потребує аналізу й осмислення. Річ, видається, не в тому або не лише в тому, що за роки, минули з моменту появи нових незалежних країн на політичній мапі Європи, структури

громадянського суспільства в них так і не розвинулися до якогось «цивілізованого» або «демократичного» рівня — зрештою, рівень розвитку є критерієм не лише умовним, а й, значною мірою, гіпотетичним, як не сказати — міфологічним. Проблема радше полягає в різній ціннісній орієнтації суб'єктів взаємодії і відповідних відмінностях стратегій розв'язання тієї чи іншої проблеми.

Громадянське суспільство (та його структури) зростають з ґрунту, стрижнем якого є цінність особливого й одиничного та без якого це суспільство як таке неможливе. Державні ж структури *apriori* репрезентують загальне й покликані обстоювати передусім його інтереси. У цьому сенсі відмінністю між державою правовою й демократичною та неправовою (скажімо, тоталітарною) є спосіб, у який здійснюється це обстоювання, що передбачає певну міру нехтування одиничним і певні більш чи менш вузькі рамки, котрими охоплюється коло прийнятного та легітимного одиничного. Міра ж того нехтування істотно корелює з політичним ладом і точною кон'юнктурою та є величиною змінною за будь-якого суспільно-політичного устрою. Треба зазначити, що зумовлена різними ціннісними засадами конфліктність стосунків структур громадянського суспільства з державними є значно очевиднішою й загостреною в транзитивних суспільствах із неусталеними демократичними традиціями, до яких належить і Україна. Для них украї важливим є виявлення ідеологічних, світоглядних, ціннісних тощо точок незбігу позицій «суб'єктів трансакцій» з метою максимізації ефективності їхньої взаємодії.

Ця стаття є спробою окреслити можливості розв'язання цього завдання на прикладі одного із сегментів поля взаємодії структур громадянського суспільства та влади — зоозахисного, специфіка якого, що полягає в зачаткованому Альбертом Швейцером розширенні поля варіативності легітимного «іншого» до рівня представників інших, не людських, родів і поціновуванні одиничного передусім **як живої істоти, незалежно від її родової належності**, перетворює його на особливо яскравого носія нової, пост-постмодерної (неантропоцентричної) системи цінностей.

Останніми роками зоозахисний рух України зміцнів і став доволі впливовою силою. Нині діють близько 50 громадських організацій (зокрема, кілька не легалізованих як ГО громадських ініціатив), статутною метою котрих є захист тварин, а надто — залежних від людини тварин-компаньйонів та допомога їм. Організації представляють усі (крім Чернівецької) області України, діють, як правило, в обласних центрах (окрім Житомирської області, де ГО створено лише в Коростені). У деяких великих містах (Київ, Дніпропетровськ, Донецьк, Львів, Одеса, Сімферополь і Харків) по кілька ГО. За неофіційними підрахунками (офіційної статистики немає), сукупна кількість членів таких ГО сягає 5 тисяч осіб. Однак, попри незначну кількість організацій на тлі загальної чисельності ГО в країні та відмінність методологічного бачення розв'язання спільних проблем, зоозахист спромігся заявити про себе активною практичною роботою, пошуком шляхів взаємодії з владою й резонансними акціями, здійсненими з метою тиску на неї в критичних ситуаціях.

Дієвим чинником активізації зоозахисного руху в країні було ухвалення 2006 року Законом України «Про захист тварин від жорстокого поводження», що відбулося не без сприяння поодиноких на той час громадських організацій і певного впливу на цей процес їхніх європейських колег. Цей нормативний акт уперше в історії України визначав гуманність як основоположний принцип поводження людини з іншими живими істотами й фактично, хоч і в неявній формі, імплементував уже усталений у Європі принцип цінності життя та права живої на життя без страждання. Законом також визначалися засади громадської діяльності в сфері захисту тварин.

Ухвалення такого законодавчого акта було не лише правовою, а й світоглядно-ціннісною новелою всього пострадянського простору. Адже Україна — єдина дер-

жава пострадянського простору (крім країн Балтії, що вже є членами Євросоюзу), яка ухвалила такий закон. Проте самий прецедент законодавчого закріплення зміни ціннісних пріоритетів і відходу від виплеканого добою Модерну «шовіністичного» антропоцентризму до креатуроцентрично орієнтованого світогляду створював і певну (передусім правову, а відтак і практичну) колізію, що полягала в зіткненні несумірних ціннісних систем у рамках єдиного правового поля. Ця колізія загострювалася й тим, що ціннісні стереотипи модерного минулого, своєрідно протранскрибовані минулим тоталітарним і «вкарбовані» в структури світопереживання *Homo Sovereticus*, не лише збереглися в решті законодавчого поля незалежної України в майже недоторканому вигляді, а й культивувалися в практиці державних структур — попри всі їх демократичні та квазідемократичні трансформації. Відтак згаданий закон, хоч і сприяв розвитку окремого сегмента громадянського суспільства, відкривши новому світогляду шлях для проникнення в посттоталітарний ціннісний і правовий простір і створивши передумови для поступового поширення нових ціннісних засад людського буття, однак водночас унаочнив незбіг відмінних ціннісних систем, носіями яких у сфері взаємин людини з живим світом виявилися, з одного боку, громадські зоозахисні організації, а з другого — владні структури всіх рівнів.

Наслідком того була передусім практична неідеальність закону, який настільки «випадав» із решти правового поля, що передбачені перехідними положеннями зміни інших нормативно-правових актів для узгодження з ним, попри відведений для цього тримісячний термін, не здійснено й досі. Відтак сам закон залишився декларативним. Слід сказати, що і його норми — через пошук законодавцями компромісів, які уможливили його ухвалення — мають подеколи суперечливий та неоднозначний характер, що вочевидь ускладнює застосування закону на практиці. Однак самий факт існування окремої правової ділянки, побудованої на відмінній системі цінностей, створював прецедент і уможлилював привертання уваги європейської громадськості до внутрішніх українських проблем, порушуваних зоозахисним рухом України, а також підштовхував зоозахисні організації до активного, хоч і конфліктного, діалогу з владою.

А суть закоріненого в незбіг цінностей конфлікту полягала в полярному баченні шляхів розв'язання болючої для суспільства проблеми існування в населених пунктах безпритульних тварин. У цьому питанні перетнулися принаймні чотири ціннісні системи: тоталітарна, для якої надцінністю є загал (суспільство, держава тощо), натомість одиничне не становить жодної цінності в будь-якому сенсі, значенні й вигляді (хоч би йшлося про людину та людське життя); модерна антропоцентрична, співмірна з демократичними засадами суспільного життя, з її визнанням широкого спектра прав за людиною, однак виключно за людиною; екологічна, для якої цінністю є збереження видового розмаїття, але окреме життя цінності не становить; креатуроцентрична, що розширює поле легітимного й ціннісно означеного одиничного до включення в нього будь-яких живих істот. Якщо модерна система слідом за християнством визнавала, що «немає ні елліна, ні юдея» й усі народжуються рівними, незалежно від статі, етнічного походження, майнового стану, політичних поглядів тощо, то, за креатуроцентричною, вже сам факт народження не лише людини, а й будь-якої живої істоти дає їй право на життя без болю й страждання. Не вдаючись до наявних і можливих практичних інтерпретацій та-

* Станом на 01.01.2012 року в Україні зареєстровано та легалізовано 71767 громадських організацій.

кого аксіологічного конструкту, зазначмо, що в питанні поведінки людини з тваринами-компаньйонами, які «протягом тривалого історичного періоду традиційно утримуються і розводяться людиною, а також із тваринами видів чи порід, штучно виведених людиною для задоволення естетичних потреб і потреб у спілкуванні» [2] (не для утилітарного використання, що є важливим), практично всі представники українського зоозахисту були одностайні: умертвіння тварин-компаньйонів можливо лише з метою припинення страждання, якщо інших методів його припинити немає.

Такий підхід зумовлював загострення питання про шляхи розв'язання проблеми безпритульних тварин — головного у взаєминах зоозахисної громадськості з владою. Європейський досвід засвідчив, що шлях, альтернативний знищенню, практикованому за радянських часів, як і до 2006 року в Україні, існує. Ще в листопаді 1987-го в Страсбурзі 21 країна — член Ради Європи підписала Європейську конвенцію про захист домашніх тварин (Україна її підписала 5 липня 2011 року), яка констатувала: «Людина має моральне зобов'язання поважати всіх живих істот... Домашні тварини мають особливі стосунки з людиною...». І висновок, що став для Європи принципом співіснування представників різних живих істот: «ніхто не має права вбивати тварин, завдавати їм болю й страждання», «ніхто не має права покинути домашню тварину напризволяще» [3]. Відповідальність людини за свої вчинки — ось лейтмотив цієї конвенції.

Імплементувавши в своє законодавство вимоги конвенції, країни й додатково конкретизували ці вимоги, мета яких — зменшити страждання всього живого. У більшості європейських країн та штатів Америки за жорстоке поводження з тваринами на порушника чекає штраф у кілька тисяч або ж ув'язнення. Заборонено залишати домашніх тварин голодними, лікувати їх без анестезії тощо. Це закони, в яких живе постає не об'єктом регулювання, а цінністю. І за заподіяння їй страждання й смерті людина має нести відповідальність. Європа розуміє: лише поширивши заборону вбивства на все, що може бути вбитим, можна, зрештою, домогтися поваги й до людського життя. Людина — не єдина істота, яка живе. Життя загалом — священне.

У Німеччині ж права тварин гарантовано навіть Конституцією держави, зокрема статтею, якою держава зобов'язано поважати честь і гідність не лише людини, а й тварини. Італійське законодавство (Рамковий закон про запобігання профілактиці хвороб тварин від 1991 року) дозволяє гуманне (без болю й страждання) умертвіння безпритульних тварин (евтаназію) лише в разі серйозної невиліковної хвороби або доведеної небезпечної поведінки (п. п. 2, 9). Евтаназія здорових і неагресивних тварин заборонена також у Німеччині, Греції, Данії, Польщі, Мальті. У деяких країнах через високий показник кількості безпритульних тварин застосовується альтернативний перебуванню в притулках метод ВПС (відлов — стерилізація — повернення в місце попереднього перебування). Це, зокрема, Греція, Мальта, Болгарія, деякі регіони Італії та Іспанії [5]. Слід зазначити, що деякі країни застосовують евтаназію до здорових тварин, які певний термін перебувають у притулках і яким за цей час не знайшли нових господарів або приватних притулків, що взяли б їх на утримання. Це Велика Британія, Португалія та деякі зі східноєвропейських країн колишнього радянського блоку, що набули членства в ЄС за останній час — Болгарія, Румунія, країни Балтії. Однак термін такого утримання варіюється й може тривати до кількох років. Але евтаназія на практиці не застосовується в Бельгії, Гол-

ландії, Норвегії, Угорщині, Фінляндії, Швейцарії та Швеції [7].

У Рекомендаціях Міжнародної коаліції з регулювання чисельності тварин-компаньйонів (*ICAM Coalition*) 2007 року, Положенні про контроль популяції бродячих собак (VII Розділ Санітарного кодексу наземних тварин, прийнятого у 2009 році Міжнародною протиепізоотичною організацією (*OIE*), членом якої Україна є з липня 1994 року) стверджується, що евтаназія тварин, за відсутності інших заходів, не є ефективним способом контролю їхньої чисельності [4] й не повинна бути використана як єдине розв'язання проблеми (*It will not lead to population management and must not be relied upon as a sole response*) [6].

Не заперечуючи можливості застосування евтаназії до безпритульних собак у конкретних країнах, усі документи рекомендують «усіяке схвалення й заохочення відповідального володіння» собаками, адже «для отримання ефективного результату контроль популяції собак має поєднуватися зі зміною поведінки людини». При цьому найприйнятнішим методом називається ВСП (відлов — стерилізація — повернення в місце попереднього перебування), коли зберігається життя живої істоти, однак вона позбавляється здатності до репродукції. Умовою його застосування є відсутність різко негативного ставлення мешканців конкретної території до безпритульних тварин. При цьому тварини, «що не мають певних власників, які несли б за них відповідальність, усе ж можуть бути прийняті мешканцями району, окремі з яких забезпечують їх кормом і захистом. Таких тварин інколи називають «собаками спільного володіння», або «сусідськими собаками».

У контексті українських реалій важливим для зоозахисного руху є дві речі. По-перше, не лише Закон «Про захист тварин...» (ст. 24), а й Цивільний кодекс (ст. 341) містять норму, згідно з якою безпритульна тварина, на котру впродовж двох місяців з дня її виявлення не пред'явлено права власності, є власністю громади, на території якої її виявлено. Тим самим не лише гарантується двомісячний термін життя безпритульної тварини з моменту її вилучення, а й створюються правові підстави для легалізації методики ВСП як такої, що ґрунтована на феномені громадських (спільного володіння) тварин. По-друге, проведене цього року Фондом «Розвиток України» (Фонд Ріната Ахметова) спільно з Центром соціологічних досліджень і розробок для сприяння відкритості, демократичності й гуманності суспільства «Соціальні індикатори» (на базі Києво-Могилянської академії) дослідження проблеми безпритульних тварин в Україні виявило, що 85% населення негативно ставляться до умертвіння, навіть гуманного (евтаназії), тварин-компаньйонів як методу скорочення чисельності безпритульних тварин. Водночас 65% позитивно ставляться до методу ВСП.

Європейський та світовий досвід практичного застосування різних методик регуляції кількості безпритульних тварин, зокрема собак, доводить: убивство як основний метод скорочення їхньої чисельності призводить до протилежного результату і є найнеефективнішим. А в усіх країнах, де застосовують ВСП, кількість безпритульних собак залишається стабільною або зменшується (Болгарія) [5].

Аналіз фактичного матеріалу, зібраного 2006–2007 рр. у 31 країні Європи та систематизованого Луїзою Таскер, доводить: ані ВСП, ані відлов без повернення, ані евтаназія здорових неприлаштованих тварин без застосування комплексних запобіжних заходів щодо розмноження тварин, що мають власників, визначально не впливають на їхню кількість. Натомість існує кореляція між динамікою кількості безпритульних тварин і застосуванням державою та/або місцевою владою комплексних

заходів, спрямованих на перекриття джерел їх поповнення: обов'язковою реєстрацією, просвітою населення, пільговою стерилізацією тварин, що мають власників, та відмовою від убивства під час відлову. Однак на практиці всі чинники в комплексі задіяно на рівні державної та/або місцевої влади лише в Литві та Польщі. І саме в цих країнах, за повідомленнями преси, останніми роками помітна істотна тенденція до зменшення кількості безпритульних собак.

Отже, лише комплексні заходи запобігання неконтрольованому розмноженню тварин, що мають власників, здійснювані силами державної та/або місцевої влади, є ефективними для регулювання чисельності безпритульних тварин незалежно від того, який метод регулювання чи їх комплекс практикується (ВСП, відлов без повернення й довільне утримання, евтаназія здорових неприлаштованих). Такі заходи, однак, мають здійснюватися лише водночас із подальшими змінами законодавчого поля в напрямі його гуманізації та стимулювання відповідального ставлення людини до світу живого.

Такі факти й висновки надали зоозахисному руху України нового імпульсу до пошуку можливостей конструктивного (і аргументованого) діалогу з владою, передусім у сфері нормативно-правового забезпечення утвердження нової системи цінностей. Останніми роками тривав жвавий і значною мірою продуктивний діалог представників зоозахисної громадськості та влади як на найвищому рівні (міністерств і законодавчого органу), так і на рівні місцевих влад (у різних регіонах – з різною мірою результативності).

Однак останні законодавчі ініціативи влади несподівано створили додаткові перешкоди для подальшого діалогу. Зокрема, в січні 2010 року до Закону України «Про мисливство і мисливське господарство» внесено поправку, якою користувачам мисливських угідь дозволено вести відстріл котів і собак. У квітні 2011 року видає указ Президента України, яким зі сфери повноважень Міністерства екології виведено питання захисту тварин. Згідно з указом нині жодне відомство чи установа не опікуються цим питанням. У лютому 2012 року Верховна Рада ухвалила в першому читанні проект закону, яким, спрощуючи дозвільну систему в Україні, передбачила можливість необмеженого полювання на будь-яких тварин без винятку, зокрема й занесених до Червоної книги та домашніх (котів і собак,) упродовж усього року на будь-якій території (в тому числі в населених пунктах) і будь-якою фізичною особою. Занепокоєність громадськості з цього приводу й численні публікації в ЗМІ змусили законодавців відправити проект на доопрацювання. Однак він і досі перебуває серед запланованих на друге читання.

Водночас 2011 рік приніс на українські терени ще дві небезпечні «новації». Виникла й безперешкодно діє зареєстрована в Росії організація під назвою «Движение реалистической зоозащиты», завдання котрої – пропаганда необхідності вбивства тварин «з гуманних міркувань». Попри нечисленність «зоореалістів» їхня поява є вельми зручною для реалізації «політики відкату» й дегуманізації законодавства – на їхню ідеологію посилаються як на факт, із яким треба рахуватися.

Ще однією «новацією» у сфері стосунків людини з твариною став феномен догхантерства. З початку 2011 року в інтернет-просторі України безперешкодно діє сайт організації вбивць тварин, на якому ведеться відверта й цинічна пропаганда жорстокості та необхідності знищення тварин (за їхньою термінологією, «біологічного сміття»). Догхантери – озброєна й ієрархічно структурована організація, керівництво котрої також здійснюється з Росії. Вона діє на території України

безперешкодно й безкарно, практикуючи незаконний відстріл і отруєння безпритульних, волонтерських і домашніх тварин. Масштаби здійснюваних злочинів, покарання за які передбачено статтями 299 і 300 Кримінального кодексу України, щодалі більшають, зростає кількість убивств та їх цинічність, адже безкарність розбещує.

Жорстокість, хоч би хто був її об'єктом – тварина чи людина, має здатність поширюватися. Суспільство, яке не протидіє жорстокості, саме може стати її жертвою. І наслідки такого «режиму сприяння жорстокості» не забарилися. Подивімось іншу, кримінальну, статистику за той самий період. За даними МВС, аналіз яких розміщено на офіційному сайті Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ [1], в Україні з минулого року спостерігається зростання рівня злочинності: у 2011 році кількість зареєстрованих злочинів зростає на 3% порівняно з попереднім, особливо тяжких (умисних убивств та замахів на них) – на 6,4% і сягнула 2,5 тисячі, умисних убивств із використанням вогнепальної зброї – на 42,7%. Неповнолітніми (або за їхньою участю) вчинено 17,8 тисячі злочинів, що на 2,9% більше, ніж у 2010 році; 8,7 тисячі від цієї кількості – тяжкі та особливо тяжкі. Рівень розкриття злочинів, однак, падає. Непокараними залишилися майже 45% злочинів. Дані за перше півріччя поточного року свідчать: тенденція зберігається.

Наведені факти дають змогу говорити про загострення протистояння наявних у суспільстві ціннісних систем. За таких умов взаємодія структур громадянського суспільства з владою не лише ускладнюється, а й стає конфліктогенною. З огляду ж на те, що зрілість громадянського суспільства не має прямих кореляцій із рівнем демократичного та правового забезпечення державою його розвитку і, як свідчать соціологічні дослідження, навпаки, відсутність відповідних політико-правових умов існування громадянського суспільства «вмикає» механізми активізації останнього та його тиску на державу з метою створення таких умов, можемо прогнозувати підсилення громадського руху, принаймні в його зоозахисному сегменті. Водночас перед громадськими організаціями зоозахисного спрямування постає необхідність вироблення нових форм конструктивного діалогу з владою. □

Джерела

1. Аналіз стану злочинності в Україні за 2011 рік. – [Електронний ресурс]. – <http://sc.gov.ua/>
2. Закон України «Про захист тварин від жорстокого поводження». – [Електронний ресурс]. – <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3447-15>
3. European Convention for the Protection of Pet Animals. – [Електронний ресурс]. – <http://conventions.coe.int/treaty/en/Reports/Html/125.htm>
4. International Coalition for adjusting the number of companion animals recommendations. – [Електронний ресурс]. – http://www.icam-coalition.org/downloads/Humane_Dog_Population_Management_Guidance_English.pdf
5. Tasker L. Stray Animal Control Practices (Europe). – [Електронний ресурс]. – <http://www.fao.org>
6. Terrestrial animal health code volume 1. – [Електронний ресурс]. – www.oie.int/doc/ged/D6514.PDF
7. Савчина Ю. Люди і собаки // Віче. – 2011. – № 11. – С. 46–49.

* За даними соціологічного дослідження Міжнародної фундації виборчих систем (IFES) в Україні, 2005 року думку про необхідність недержавних інститутів підтримував 41% респондентів з усіх регіонів країни, у 2011 році цей показник зріс до 76%.